

14. Ульяновський В. Церква в Українській Державі (1917-1920 рр.). Гетьманат Скоропадського. – К., 1997.
15. Ульяновський В. Церква в Українській Державі (1917-1920 рр.). Доба Української Центральної Ради. – К., 1997.
16. Федченков В., еп. На рубеже двух эпох. – М., 1994.
17. Шавельский Г., протопресв. Воспоминания последнего протопресвитера русской армии и флота: В 2 т. – М., 1996. – Т. 1; Т.2.
18. Шипов Я. Тихоновская церковь и Врангель: Исторический очерк. Составлен на основании архивных материалов, найденных в Крыму. – М., 1923.
19. Кузнецов А. Флотские священники. Деятельность православного духовенства на флоте: Дисс... канд. истор. наук: <http://voskres.orthodoxy.ru/army/library/fleetpriests.htm>
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1071. – Оп.1. – Спр.92.
21. Центральний державний історичний архів (м. Київ). – Ф.182. – Оп.1. – Спр.222.
22. Там же. – Ф.182. – Оп.1. – Спр.294.
23. Державний архів Запорізької області. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.81.
24. Там же. – Ф.19. – Оп.1. – Спр.108.

SUMMARY

The organizational build, status and role of orthodox clergy in structure of the Naval department of the Russian empire are analysed. The character is emphasized and the concrete displays of changes of the status of military orthodox clergy are traced in peace time, during military campaigns and in the time of 1917-1920 national liberation struggle.

В.С. Гвоздик, К.В. Мальшина

БОРОТЬБА ЗА ВЛАДУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (жовтень 1917 – лютий 1918 р.)

Радянська історіографія змушена була підганяти історичну дійсність під відомий ленінський міф про “Тріумфальний хід радянської влади з листопада 1917 року по березень 1918”.

Так, на думку одних авторів, радянська влада після жовтневого перевороту перемогла тільки в Донбасі [20], інші зараховують до цього району і прифронтову смугу [26], а треті взагалі вважають, що на всій Україні, за винятком її південно-західної частини, межі якої точно не визначаються, відразу було встановлено владу Рад [29, с.39-40]. Всі вони разом твердили, що місцеві ж органи “буржуазно-націоналістичної Центральної Ради” лише прагнули до захоплення влади, але своїх намірів так і не здійснили [20; с.70,82,83]. Для обґрунтування цієї позиції історики радянської доби висували цілком безпідставне твердження про винятковий авторитет рад робітничих і солдатських депутатів серед українських трудящих [20; 24; 30; 31]. Прихильники вказаної точки зору, очевидно, недостатньо враховували ту обставину, що ради робітничих і солдатських депутатів та військово-революційні комітети існували поряд з місцевими філіями Центральної Ради і буржуазними міськими думами та земствами, які також були в цей час значною політичною силою [22; 23].

Мета авторів – показати динаміку змін у співвідношенні партійно-політичних сил в регіоні в процесі розгортання українсько-більшовицького протистояння (жовтень 1917 – лютий 1918 р.).

Як не парадоксально, але значним імпульсом для посилення національно-визвольного руху на Півдні України стала Інструкція, згідно з якою Генеральний секретаріат перетворювався на місцевий орган Тимчасового уряду, тобто ординарний адміністративний апарат, який майже не відрізнявся від губернського комісаріату і правочинність якого поширювалася лише на 5 із 9 українських губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську і частково Чернігівську [28, с.18]. Таким чином,

Харківська і губернії Півдня України, найбільш розвинені в соціально-економічному плані, штучно виводилися з поля зору Центральної Ради. На нашу думку, дії Тимчасового уряду були пов'язані не тільки з тим, щоб зберегти в своєму прямому підпорядкуванні губернії, що мали для Росії стратегічне значення. Російський уряд намагався юридичними засобами не допустити українізації краю.

Звичайно, все це викликало серед українців рішучий опір. У серпні на адресу УЦР надійшли сотні телеграм з рішеннями і резолюціями зборів і мітингів, які засуджували дії Тимчасового уряду та його Інструкцію. Наведемо одну з таких резолюцій, опублікованих в "Робітничій газеті" від 12 серпня 1917 р.: "Об'єднане засідання представників організацій Олександрівська на Катеринославщині, партії соціалістів-революціонерів, соціал-демократів, залізничних товариств, січі "Хортиця" і товариства "Просвіта", обміркувавши інструкцію Тимчасового уряду Генеральному секретаріатові, гостро засуджує політику буржуазних членів уряду в українській справі, протестує проти звуження компетенції Генерального секретаріату шляхом несправедливого обмеження автономії України й рішуче заявляє, що всіма силами підтримуватиме Раду в її боротьбі за втілення в життя конституції України, розробленої Центральною Радою" [28, с.19].

Аналогічної думки дотримувались 302 селянина с. Деріївки Верхньодніпровського повіту, які поставили свої підписи під резолюцією такого змісту: "1. Усіма силами підтримувати УЦР. 2. Накази Тимчасового уряду виконувати тільки через УЦР...". Рішуче протестували проти поділу України делегати 1-го Олександрійського селянського повітового з'їзду, скликаного "Просвітою" 8 жовтня 1917 р. Вони вимагали "негайного приєднання Херсонщини до України" і визнавали УЦР і Генеральний секретаріат "єдиним найвищим демократичним органом всієї України...". На таких же позиціях знаходились 700 чоловік села Царекостянтинівки Олександрійського повіту Катеринославської губернії [41, 15 *ноября*].

Ще в більшій мірі свої позиції українці зміцнили під час придушення Корніловського заколоту та його наслідків. Так, 31 серпня 1917 р. Одеська Українська Військова Рада, яка складалася з представників організованого українського війська, "зауважила Російському Революційному Комітету м. Одеси наступне:

1. Український Революційний комітет є самостійний комітет, що працює з іншими комітетами на федеративних началах.

2. Революційний Український комітет Півдня України бере верховну владу от революційно-демократичних організацій народу – партій і військових, селянських і робітничих Рад, перед яким і відповідає.

3. Революційний Український комітет входить в сполучення з представництвом революційно-демократичних організацій інших народів в межах своєї діяльності і творить з ними спільний південний революційний комітет..., що об'єднує Херсонську, Катеринославську і Таврійську губернії... Революційному комітету належить верховний контроль і влада у справах політичних, військових, адміністративно-громадських і економічних" [52, 18 *вересня*].

На інших позиціях стояли представники російської революційної демократії.

Свідченням цьому є рішення наради громадських організацій Таврійської губернії, що проходила 31 липня – 1 серпня 1917 р. під головуванням губернського комісара М.М.Богданова з українського питання: "Визнати неможливим включення тієї чи іншої місцевості в склад якої б то не було автономної територіальної одиниці без чітко вираженого бажання населення даної місцевості; звернути увагу Тимчасового уряду на те, що питання про включення Таврійської губернії в склад автономної України не вирішене жодною із громадських організацій губернії і що в зв'язку з цим і вирішення його Тимчасовим урядом є також передчасним" [42, 10 *августа*]. Нарада визнала бажаним, щоб національним меншинам кожної даної місцевості була забезпечена можливість звертатися в місцеві державні установи рідною мовою [42, 10 *августа*].

У зв'язку з цим автори поділяють думку В.Ф.Верстюка про те, що "на той час в Україні не існувало політичних сил, впливовіших за Центральну Раду. Але питання влади на місцях потребує ретельного й ґрунтовного дослідження, бо воно, по-перше,

замовчувалося радянською історіографією або грубо фальсифікувалося, а по-друге, вирішувалося не скрізь однаково” [28, с.24].

Період вересня – жовтня 1917 р. характеризувався загостренням боротьби Центральної Ради за автономію України. Переконавшись, що компроміс з Тимчасовим урядом став перепоною на шляху остаточного вирішення національної проблеми, Центральна Рада та Генеральний секретаріат здійснили ряд важливих кроків до самоврядування. У декларації від 29 вересня було оголошено про скликання Українських Установчих зборів. Меморандум від 13 жовтня повідомив про поширення влади Генерального секретаріату на всі сфери державного управління. Це поставило Центральну Раду на грань розриву з Тимчасовим урядом, якому вона фактично відмовилась підкорятись.

Аналогічні відносини склались у неї і з Радою Народних Комісарів.

31 жовтня 1917 р. загальні збори УЦР поширили владу Генерального секретаріату на Херсонську, Катеринославську, Харківську, Таврійську (без Криму), Холмську й частково Курську та Воронезьку губернії.

3 листопада на об'єднаному засіданні виконкомів рад робітничих і солдатських депутатів Києва Центральну Раду було визнано крайовою владою. Як же розвивалися події в цей час на Півдні України?

Першим в регіоні на події в Петрограді відреагував II Український губерніяльний з'їзд Херсонщини, що проходив 24–27 жовтня 1917 р. Його делегати виступили за цілісність України та підтримали дії Центральної Ради по створенню українського народного війська, негайному припиненню війни. Влада, як всеросійська, так і окремих її окраїн, об'єднаних на умовах федерації, повинна була бути, на їх думку, ”однорідно демократичною” [52, 18 вересня; 41, 15 листопада].

3 листопада 1917 р. в Херсоні почали роботу екстрені загальні збори членів рад робітничих і солдатських депутатів, полкових, ротних, дружинних, ескадронних, корабельних та аеродромних комітетів Херсонського гарнізону, представників фабрично-заводських комітетів, профспілок і всіх соціалістичних партій, які розглядали ситуацію, що склалася в державі після більшовицького перевороту. Після доповіді заступника голови Херсонської ради робітничих і солдатських депутатів А.Мар'янова про петроградські події було розглянуто три резолюції. Заява російських соціал-революціонерів, меншовиків-оборонців, меншовиків-інтернаціоналістів та Бунду однозначно засуджувала поведінку столичних більшовиків. В ній, зокрема, говорилося, що “подолати господарчу розруху, привести країну до миру, вирішити питання про землю і забезпечити скликання Установчих зборів може лише революційно-демократична влада, створена і визнана всіма частинами організованої демократії”. За неї проголосувало 49 чоловік.

Значно більше (139 голосів) набрала резолюція військового Українського комітету та українських есерів і соціал-демократів, які вимагали негайного визнання в Україні влади Центральної Ради і її виконавчого органу – Генерального секретаріату, хоча за межами України вони були готові підтримати владу робітничих і солдатських депутатів і однорідного соціалістичного уряду.

Проте перемогли більшовики, які заявили на зборах, що повстання пролетаріату і гарнізону було неминучим і природним наслідком всієї антинародної політики Тимчасового уряду всіх складів протягом 8 місяців його існування. За їх оцінку політичного моменту проголосувало 166 делегатів [33, 9 листопада].

З часом ситуація змінилася. 9 листопада в аналогічних зборах взяло участь 675 чоловік. Після гострих дебатів було вирішено, що єдиною центральною владою в Херсонській губернії (до з'їзду всіх громадсько-політичних організацій) стає Тимчасова Рада народних комісарів Херсонської губернії, яка повинна тісно співпрацювати з Центральною Радою. Розпорядження Генерального секретаріату повинні були втілюватися в життя на Херсонщині лише після схвалення їх революційним комітетом [33, 9 листопада].

Революційний комітет складався із 25 чоловік: українська військова і губерньська українська ради направили по 2 чоловіки, виконкоми рад робітничих, солдатських і

матроських комітетів – по 2 чоловіки, губернська Херсонська рада робітничих і солдатських депутатів, одеське міське самоврядування, більшовики, соціал-демократи, Бунд, соціал-революціонери і єврейська об'єднана соціалістична партія – по 1 чол., поштово-телеграфні і залізничні спілки – по 1 українцю і по 1 неукраїнцю кожна. Також ввійшли в революційний комітет начальник військового округу Єльчанінов та військовий комісар Поплавко [33, 9 *ноября*].

У персональному плані станом на 14 листопада Тимчасова Рада Народних Комісарів Херсонської губернії мала такий вигляд. Голова – С.Д.Кириченко (голова Херсонської губернської ради робітничих і солдатських депутатів); заступники – К.Угрюмов (секретар губернського виконавчого комітету ради робітничих і солдатських депутатів), А.Мар'янов (заступник голови Херсонської ради робітничих і солдатських депутатів); секретарі – Каздан (заступник міського голови м. Херсона) та Креніс (гласний Херсонської думи); члени – Шибасєв (член губернського комітету громадської безпеки), Сазонов (Херсонський міський голова), Ярошук (гласний Херсонської думи і військовий комісар Херсонського гарнізону), Сермак (секретар губернського виконавчого комітету ради робітничих і солдатських депутатів), Михайленко (член губернського виконкому ради робітничих і солдатських депутатів), Охлоновський (заступник голови губернського виконкому), Квітко, Зеркаль (члени губернського виконкому), Задніпровський, Аврутин, Костюков (члени виконкому Херсонської ради робітничих і солдатських депутатів), Майлер (гласний Херсонської думи), Кирпний (член повітової ради селянських депутатів) [54, 14 *ноября*]. Проте реальною владною структурою, яка змогла б дійсно організувати вирішення значного кола питань соціально-економічного та політичного характеру, вищеназваний комітет так і не став.

22 листопада Херсонська військова громада скликала нараду з представників різних організацій для влаштування в Херсоні свята з нагоди проголошення III Універсалом ЦР Української Народної Республіки. За пропозицією представника з Одеси З.Висоцького було вирішено заснувати в місті українську революційну організацію, “позаяк місцеві так звані “народні комісари” ні українських організацій, ні Центральної Ради не признають, а між тим вони хотять взяти владу в свої руки”. Створена Херсонська революційна рада поширювала свою владу на місто Херсон і Херсонський повіт. До її складу ввійшли 64 представники від 17 установ: від ради селянських депутатів – 21 чоловік, військової громади – 9, українських соціал-революціонерів – 7, херсонського громадського самоврядування – 5, українських соціал-демократів – 3, повітової земської управи – 3, союзу моряків – 3, залізничників – 2, поштовиків – 3, дивізіону кінного кримського полку – 2 тощо [34, 10 *грудня*]. Для поточного керівництва було обрано бюро в складі 9 членів і 5 кандидатів. Учасники наради одноголосно визнали Центральну Раду найвищим законодавчим органом, а Генеральний секретаріат “єдиним своїм правительством” [34, 10 *грудня*].

Проте реально влада перейшла до рук українців лише на початку грудня 1917 р. Пов'язано це було з роботою Херсонського губернського з'їзду представників революційно-демократичних організацій, волосних управ, земельних комітетів, рад робітничих, солдатських і селянських депутатів тощо.

З'їзд постановив: “1) визнати Херсонську губернію, заселену в більшості українським народом, частиною єдиної неділимої України; 2) політичне упорядкування УНР і спосіб кінцевого визначення її меж повинні установити Українські Установчі збори, маючи на увазі організовану волю всіх народів, заселяючих Україну; 3) визнати УЦР Тимчасовим повноважним парламентом, а Генеральний секретаріат єдиним тимчасовим Правительством УНР, котрі в своїй праці повинні опиратися на такі революційні демократичні організації, як Ради, Українські Ради, земські і міські самоврядування; 4) вимоги до УЦР проведення в життя всіх соціальних і політичних реформ, зазначених в III Універсалі; 5) порядкує землею в губернії сам народ через свої земельні комісії, вибрані на підставі прямого, загального, рівного і таємного голосування.

Єдиним повноправним хазяїном української землі будуть Українські Установчі збори. Вимагати від УЦР, щоб Українські Установчі збори були скликані в термін, що вказаний в III Універсалі: прийняти енергійну участь у виборах”.

Губернська влада на Херсонщині повинна була бути колегіальною, соціалістичною і називатися “Секретаріат Херсонщини”, який обирається губернським з’їздом Херсонщини в складі 10 чоловік: 6 – від українців і 4 – від неукраїнської частини населення. Персональний склад Секретаріату був наступним: від української частини населення – З.Т.Висоцький, Г.В.Наньчук, Д.М.Безуглий, П.П.Молоків, Н.П.Топорків, Б.Б.Майлер. Від неукраїнців – С.Д.Кириченко, Г.І.Охлоповський, І.І.Казарцев, А.С.Мар’янов [50, 6(19) *декабря*; 34, 8 *грудня*; 36, 13 *грудня*; 54, 8 *грудня*].

Що ж до центральної влади в Російській державі, то з’їзд прийняв резолюцію, згідно з якою Всеросійський уряд повинен бути створений негайно Всеросійськими Установчими зборами із “соціалістичних елементів на федеративних підставах”. При цьому особливо наголошувалося: “Установчим зборам ми віримо і безумовно будемо підтримувати всіма силами” [34, 10 *грудня*].

З часом і Херсонська рада верховною владою визнала Центральну Раду.

Більшовики ж активно готувалися в цей час до збройного повстання. 13 січня 1918 р. ними у Херсоні був створений революційний штаб, який спирався на моряків військових кораблів “Абхазія”, “Ксенія”, солдатів 44-го полку. В ніч з 17 на 18 січня, після незначних сутичок з гайдамаками, пробільшовицькі сили захопили владу в місті. Рада робітничих і солдатських депутатів прийняла рішення “вважати владу Центральної Ради в Херсоні поваленою”. Більшовицька фракція в Раді стала найбільш численною і нараховувала 200 чоловік. До складу переобраного виконкому 27 січня входило 60 членів, із них більшовиків – 36 (60%), лівих есерів – 8 (13,3%), меншовиків і правих есерів – 9 (15%), анархістів – 4 (6,7%) і 3 від інших дрібних груп (5%) [54, 28(15) *февраля*].

По-іншому розвивалися події в Миколаєві. Виконавче бюро Миколаївської ради 26 жовтня на екстреному засіданні прийняло пропозицію більшовицької фракції проголосити місцеву раду вищою владою в місті, але загальні збори ради, що відбулися 29 жовтня, не підтримали цього рішення [61, *арк.60-61*].

У міській думі меншовики і есери створили революційний штаб як верховну владу в Миколаєві, а Центральну Раду проголосили вищою владою на Україні [46, 17 *ноября*; 31, с. 73]. З часом свої позиції в місті значно посилили українці.

3 грудня представники української громади організували маніфестацію на честь III Універсалу Центральної Ради і парад гайдамацьких підрозділів. Для посилення позицій представників Центральної Ради з Одеси до Миколаєва було відправлено близько 400 гайдамаків.

У відповідь на це більшовики Миколаєва 6 грудня 1917 р. створили Військово-революційний штаб Червоної гвардії і почали готувати збройне повстання. 8 грудня почалися сутички гайдамаків з червоногвардійцями, яких підтримали частина робітників, солдати 45-го запасного полку і екіпажі есмінців, що стояли на Миколаївському рейді. Через два дні бої закінчились перемогою антиукраїнських сил [24, с. 154].

Після цих подій прихильниками більшовиків було прийняте рішення провести перевибори всієї ради одночасно, як на заводах, так і у військових частинах місцевого гарнізону. 7 (20) січня 1918 р. рада в Миколаєві була переобрана в складі 45% більшовиків, 15% лівих есерів, 40% меншовиків і есерів [14, с. 93; 18, с. 23].

10 січня 1918 р. відбулося перше пленарне засідання нового складу ради, на якому було обрано виконком в кількості 110 чоловік (з них 37 більшовиків, 23 ліві есери, 15 меншовиків, 16 правих есерів, 11 представників українських соціалістичних партій, 4 анархісти і 2 народні соціалісти). Таким чином, більшовики разом з лівими есерами отримали більшість в керівництві радою [26, с. 285].

14 січня 1918 р. пленум переобраної ради обговорив питання про владу і після гострих дебатів прийняв поіменним голосуванням більшістю голосів (126 – за, 61 – проти, 18 – утрималось) більшовицьку резолюцію про перехід всієї влади до рук ради робітничих і воєнних депутатів [35, 24 *января*].

Миколаївська міська дума у зв'язку з посиленням нападок на неї з боку населення і цькуванням її більшовиками прийняла рішення провести референдум і поставити перед населенням питання про довіру. Але реалізувати свої наміри вона так і не змогла.

23 січня 1918 р. військові підрозділи Центральної Ради намагалась відновити контроль над містом, але ця спроба виявилась невдалою. Більшовики утримували тут владу до 16 березня 1918 р.

Напруженою була боротьба і в Єлисаветграді, де місцева рада і після перевиборів стояла на антибільшовицьких позиціях. Досить зазначити, що у виборчій кампанії брало участь понад 20 тис. цивільного населення і понад 5,2 тис. виборців від військових частин. Списки кандидатів до ради подали 12 різних партій. За принципом пропорційного фракційного представництва у виконком ради було обрано: від фракції українських соціал-демократів – 9 представників, фракції більшовиків – 8, меншовиків і російських есерів – 7, бундівців, єврейських соціалістів і безпартійних – по 2 і від польської партії соціалістів – 1 представник.

Крім того, у виконком з часом повинні були ввійти 2 представники від ради селянських депутатів і президія гарнізонної ради.

Українська військова рада була представлена у місті гайдамацьким полком і кінною сотнею.

На початку грудня гасло більшовиків “Вся власть – Советам!” зібрало на пленарному засіданні ради 76 голосів – за, 74 – проти, 4 особи утримались [50, 13(26 *декабря*)]. Враховуючи таку ситуацію, пробільшовицьки налаштовані сили взяли курс на чергові перевибори ради і підготовку збройного повстання, яке розпочалося 28 грудня. Крім червоногвардійців і солдатів місцевого гарнізону, на боці ревкому виступили солдати 657-го Прутського полку, який в цей день прибув до міста. Ефективно протистояти таким силам українські військові підрозділи не спромоглися. Вранці 29 грудня гайдамацький полк склав зброю. В місті перемогла радянська влада.

Проте найбільш драматично події розгорталися в Одесі. Кому належала реальна влада в місті наприкінці жовтня – на початку листопада 1917 р., встановити практично неможливо.

За кілька днів до більшовицького перевороту в Петрограді командуючий Румунським фронтом генерал Щербачов почав зміцнювати гарнізони південних міст і військові кораблі Чорноморського флоту вірними Тимчасовому уряду військами. Керенський видав наказ про залучення військових частин (у першу чергу запасних полків) до несення поліцейської і охоронної служби. У промислові райони України і на залізниці відправлялися кавалерійські частини. В Одесу був направлений козацький полк [66, *арк. 16*].

При військовому окрузі був створений Одеський обласний комітет “з формування добровольчої революційної армії”. Вся повнота влади на Румунському фронті передавалася до рук Військово-революційного комітету фронту.

Створене Румчеродом разом з Радою обласне революційне бюро вирішило вжити заходів, щоб не призупиняти постачання фронту, і заявило, що у випадку порушення порядку воно готове викликати війська з фронту [32, 3 *ноября*; 28, *с. 19*].

Враховуючи зазначені обставини, 24 жовтня 1917 р. секція Червоної гвардії попередила начальника штабу Одеського військового округу і президію ради про встановлення в місті надзвичайної охорони.

Досить активно діяли і українці. У вересні в Одесі завершилося формування першого Гайдамацького куреня у складі 6 піхотних, кулеметної та пішої сотень і гарматної батареї. Командування Одеського округу намагалось приховати від

української громадськості міста наявність цієї частини. Командувач округу генерал М.Маркс заборонив гайдамакам з'являтися на вулицях Одеси [21, с.91]. Та, незважаючи на заборони, 20 жовтня в Одесі відбувся парад українських частин, які вийшли на узбережжя моря з нагоди урочистого підняття національних прапорів на кораблях. Цей захід мав заманіфестувати масштабність українського військового руху, а також засвідчити перед Тимчасовим урядом права Центральної Ради на всю етнографічну територію України, чого той ніяк не міг визнати.

Жовтневий переворот різко дестабілізував ситуацію у місті. Румчерод заявляв, що збройне повстання в Петрограді є спробою більшовиків зірвати вибори до Установчих зборів і прийняв платформу: “Безумовне скликання власне Установчих зборів і абсолютний спокій на фронті”. До неї приєдналися фронтові комісари.

Для підтримання спокою і порядку 28 жовтня в Одесі на зборах Рад був організований революційний комітет, який складався з представників Рад, Румчероду, Центральної Ради, соціалістичних партій і профспілок і будувався за принципом однорідної соціалістичної влади. На цьому ж засіданні більшовики заявили, що вони підтримують гасло “Вся власть – Советам!” і будуть боротися “проти всякої течії, яка послаблює ці позиції” [56, 2(15) *ноября*].

Проте, як зазначалось у газеті “Солдат и рабочий”, революційний комітет, створений для порядку, “перетворився в політичний орган і підтримує більшовицький рух. Він постановив захопити всі арсенали, щоб озброїти членів виконавчих комітетів і більшовицькі частини військ” [54, 1 *ноября*].

Українізовані частини спочатку в сутичках більшовиків з місцевими силовими структурами Тимчасового уряду активної участі не брали. Проте коли 27 жовтня виникла загроза захоплення Одеси більшовиками, Одеська губернська рада рішуче виступила проти їх зазіхань, погрожуючи застосувати збройну силу. Її рішуча позиція вплинула на здеморалізований штаб округу, який погодився співпрацювати з нею [21, с.112]. 28 жовтня до міста прибув комісар ЦР полковник Поплавко, який вжив рішучих заходів, щоб не допустити бойкоту місцевими російськими організаціями розпоряджень Києва. Під загрозою усунення від виконання обов’язків усіх чиновників, що не бажали визнавати ЦР, він досить легко підпорядкував їх собі. Українізував штаб округу, провів нараду його офіцерів і розробив план охорони Одеси від більшовиків. Енергійні заходи українських військ української військової влади перешкодили захопленню цього великого портового міста більшовиками [21, с.112].

2–3 листопада за участю українських військ в Одесі відбулися офіційні урочистості з нагоди переходу міста і військ Одеського військового округу під юрисдикцію національного українського уряду. Колишній командувач округу генерал Р.Маркс здав свої повноваження генералу А.Єльчанінову, якого ЦР призначила тимчасовим начальником округу [21, с.112].

Встановлення української влади в Одесі вороже зустріли не лише більшовики. З ними солідаризувалися на ґрунті великодержавного шовінізму інші російські партії і демократичні об’єднання. Вони випустили спільну заяву, в якій повідомляли, що ігнорують всі розпорядження ЦР. Аналогічну позицію зайняли ЦК Румунського фронту, військово-окружний комітет і комісари Тимчасового уряду.

Показовим прикладом ставлення меншовиків до українського руху була позиція одеського комітету РСДРП(о). Так, 1 листопада 1917 року в комітеті розгорнулася жвава дискусія стосовно проголошеної Центральною Радою автономії України. Було запропоновано “об’єднати сили всієї революційної демократії для відсічі шовіністичним вимогам Ради”, для чого за необхідне висувався пошук порозуміння та подальшої співпраці з більшовиками, якщо ті “відверто та прямо визнають, що відокремлення України недопустиме”. Врешті-решт було прийнято резолюцію, в якій проголошено: “1) Комітет категорично засуджує тактику Ради, спрямовану на насильницьку українізацію неукраїнських областей і зокрема Одеси, і передвирішенню форм устрою російської

республіки до Установчих Зборів; 2) проти дій Ради Комітет вважає необхідним повести енергійну боротьбу, координуючи дії революційної демократії в Одесі; 3) комітет знаходить можливим приватну домовленість з більшовиками у спільних діях проти останніх загарбницьких починань Центральної Ради, оскільки одеські більшовики не стають на шлях активної підтримки петроградського повстання і гасла “Вся власть Советам”, оскільки вони відкрито та рішуче відмежовуються від вищезгаданої політики Центральної Ради” [13, с.32].

Буржуазні й помірковані соціалісти прагнули створити на Півдні України “федеральну республіку за прикладом Північно-Американських Сполучених Штатів” [5, с.359].

Ось що друкувала в цей час місцева преса: “...Загальне положення в Одесі таке: Румчерод, Українська Рада і Революційний комітет дивляться одне на одного і підраховують сили. Українці посилаються на 6 тис. штиків, що стоять за ними. Революційний комітет, не впевнений в кількості своїх штиків, веде дипломатичні розмови з обома сторонами, тобто із Радою і з Румчеродом. Румчерод викликає деякі частини артилеристів і дикої дивізії...” [1, с.567].

За таких обставин 21 листопада пройшла нарада представників президії Рад військових, робітничих і солдатських депутатів з представниками ЦР, результати якої, з одного боку слід розглядати як пошук компромісу, а з іншого, як парадокс епохи. Засідання визнало єдиною владою на Україні ЦР з її виконавчим органом Генеральним секретаріатом, проголосивши при цьому Одесу тимчасово вільним містом УНР. 22 листопада в Одесі було урочисто проголошено Українську Народну Республіку за участі військових частин: піхоти, кавалерії, артилерії, моряків і кулеметних команд; окремою групою стояли одеські гайдамацькі курені [22, с.193].

Але вже 30 листопада збори виконкомів рад міста визнали за необхідне створити об’єднаний революційний комітет, в який би в однаковій мірі ввійшли представники демократії і Української Ради в зв’язку з тим, “що інтереси всіх робітників, селян, моряків і солдатів однакові, незалежно від їх національності” [50, 1 декабрі].

31 листопада об’єднане засідання виконкомів рад робітничих, солдатських і селянських депутатів підтвердило ідею створення однорідного соціалістичного уряду [21, с.143]. Українці не бажали погодитися з таким перебігом подій. Комісар Одеського військового округу полковник Поплавко розпорядився демобілізувати всіх солдатів неукраїнських губерній і відправити їх за межі України. В Одесу були перекинуті українські війська та загони Вільного козацтва [21, с.144]. В ніч на 1 грудня вони зайняли найважливіші установи міста: поштамт, телеграфну станцію, вокзал. На боці більшовиків виступили команди лінійних кораблів “Симон” та “Ростислав”. Більшовики нашвидкоруч стали організовувати загони Червоної гвардії. Намагаючись створити собі військову опору, вони роздавали зброю практично кожному охочому. Внаслідок цього в Одесі почалися погроми, в яких більшовики звинуватили українські війська. Слідча комісія, яка зайнялася їх розслідуванням, встановила, що з 35 осіб, затриманих під час грабежів, 32 виявилися переодягненими в українців. Лише 3 були справді гайдамаками, яких їхні ж товариші розстріляли на місці злочину [12, с.144]. Хоча груднева спроба більшовицького заколоту в Одесі зазнала поразки, становище українців було досить непевним.

Під час кривавої сутички між гайдамаками і червоногвардійцями міське самоуправління зробило спробу навести порядок у місті. У приміщенні міської думи відбулося засідання представників думи, Румчероду, рад робітничих, селянських і солдатських депутатів і Губерніальної ради. На засіданні було вирішено відкликати всі військові частини і червоногвардійців в казарми, звільнити всіх заарештованих, створити змішану слідчу комісію для з’ясування причин сутичок, вислати для охорони міста змішаний патруль і встановити контроль над ним з боку Центральної Ради, рад

робітничих депутатів. Об'єднане засідання заклиало населення зберігати повний спокій, не вірити провокаційним чуткам, не піддаватися провокаціям.

Одеська дума продовжувала працювати до кінця 1917 р. і відігравала в місті досить помітну роль. На засіданні Генерального секретаріату 23 грудня 1917 р. в інформації про становище в Одесі комісар ЦР заявив, що “в Одесі нині влада належить міській думі” [57, *арк.16*].

Більшовиків така ситуація не влаштовувала. Вони почали активну кампанію з більшовизації Румчероду. Ще наприкінці листопада Одеський комітет РСДРП(б) повідомив ЦК, що на Півдні України проведено обласний з'їзд провінціальних рад, який прийняв рішення про скликання II з'їзду і перевибори його складу. Комітет просив надіслати на з'їзд “члена ЦК партії і двох членів ЦВК Рад” [10, *ч.II, с.238*]. Цього ж вимагали солдати і матроси Миколаївського, Херсонського, Ізмаїльського, Акерманського, Скадовського, Очаківського та інших гарнізонів.

3 грудня 1917 р. армійські комітети Румунського фронту і флотські комітети Чорноморського флоту одержали телеграму про те, що Румчерод розпущений у зв'язку з тим, що він зайняв ворожу щодо радянської влади політичну позицію, не виражав волі солдатських і матроських мас.

На загальних зборах представників військового і торгового флоту та частин гарнізону (39 суден, 3 полки, 2 пластунські сотні, 2-й гайдамацький курінь, кулеметна сотня), які відбулися на початку грудня 1917 р., було заявлено, що “армія і флот проти ЦР” [35, *21 декабрі*].

У роботі з'їзду Румчероду, що проходив в Одесі з 10 по 23 грудня 1917 р., взяли участь представники 41 (із 66) рад робітничих і солдатських депутатів Одеського військового округу. Ради і гарнізони округу були представлені на з'їзді відповідно 89 і 82 делегатами. На з'їзд прибули 102 представники від селян. Моряки і проросійськи налаштовані робітники були представлені на з'їзді 322 делегатами, а солдати фронту – 880. Тільки 90 чоловік були прихильниками ЦР [30, *с.123*].

За партійним складом делегати розподілились наступним чином: більшовиків приїхало 396, лівих есерів – 220, есерів – 187, с.-д.(о) – 58, с.-д. (інтернаціоналістів) – 37, українських есерів – 74, українських с.-д. – 6, народних соціалістів – 6, есерів-максималістів – 5, есерів (інтернаціоналістів) – 7, анархістів – 8, безпартійних – 76 [35, *12 декабрі*].

Керівним органом стала Рада Народних комісарів м. Одеси і області. Її головою було обрано більшовика В.Г.Юдовського. Співвідношення партійних сил в спільній президії РНК і Румчероду було наступним: від фракції більшовиків – 8, від лівих есерів – 5, від есерів центристів – 2 [63, *арк.15*].

16 грудня з'їзд 791 голосом (більше 2/3) прийняв більшовицьку резолюцію, “вітаючи Раднарком і вимагаючи встановлення влади рад повсюдно” [35, *16 декабрі*].

Для втілення в життя прийнятого рішення був створений Тимчасовий ВРК у складі 15 чоловік. 8 січня на засіданні комітету було розглянуто план збройного повстання і намічена його дата – в ніч на 14 січня.

В день повстання відбувся пленум ради робітничих депутатів за участю представників фабрик і заводів. Пленум більшістю голосів прийняв резолюцію більшовиків і лівих есерів, в якій говорилося: “Віднині вся повнота влади в Одесі належить радам робітничих, солдатських, матроських і селянських депутатів, а повнота влади в області – Центральному виконавчому комітету Румчероду”. У новообраний виконком Рад ввійшли 34 більшовики, 10 лівих есерів і 25 представників інших партій [27, *с.42*].

Про подальший перебіг подій в радянській історіографії написано досить багато. При цьому головний акцент робився на висвітленні героїзму і звитяги робітників, солдатів і матросів, з одного боку, і слабодухості, підступності та боягузтва українців, з іншого.

Слід зазначити, що такий підхід був упередженим. Ось що писав про ці події безпосередній очевидець, якого важко звинуватити в політичній заангажованості: “Після більшовицького перевороту міська дума заявила 23 січня, що “не може стояти за визнання Радянської влади”, однак враховуючи ситуацію, виявила бажання працювати в “контакті із існуючою в Одесі владою” [65, *арк.84-85*]. Проте 14 лютого 1918 р. загальні збори Одеської ради робітничих депутатів прийняли рішення про її розпуск.

Питання про перехід влади до рад досить гостро дебатовалося і в Олександрівську. Аналіз протоколів загальних зборів робітників та службовців ряду підприємств міста показує, що робітники Олександрівського дротового заводу, заводу Д.Г.Зільбера, службовці депо залізничних майстерень вважали передачу влади радам до скликання Установчих зборів передчасною і засуджували позицію місцевих більшовиків, які 19 жовтня 1917 р. демонстративно покинули засідання ради і наперекір її рішенням послали свого делегата Буфетова на II Всеросійський з’їзд рад. 21 жовтня, коли почалися дебати з приводу переобрання виконавчих органів міської ради, еседеки і есери на своїй нараді постановили своїх кандидатів у президію не висувати і керівний орган ради повністю передати в руки більшовиків, щоб ті на практиці показали свою неспроможність “до творчої роботи”. Редакція газети “Александровская мысль” вважала таке рішення помилковим, оскільки “становище в самій раді, якщо не брати до уваги збільшення числа депутатів від більшовиків, мало змінилося” [32, *24 октябрю*]. Настрій робітників також, на що вказує в достатній мірі провал ідеї більшовиків про перехід влади до рад (тобто в руки більшовиків) як у раді (за проголосував 41 чоловік, проти – 50 і 7 чоловік утрималось), так і в майстернях і заводах. Їх позицію про перехід влади до рад робітничих і солдатських депутатів підтримали лише збори робітників і службовців заводу інженера І.Барського [32, *28 октябрю*]. Про слабкість більшовиків говорив і той факт, що вони так і не змогли провести своїх представників на керівні посади в раді.

Та, незважаючи на це, вони закликали населення “до бунтів, саботажу, розповсюджуючи неправдоподібні чутки”. Міська дума, обрана мешканцями Олександрівська на основі таємного, рівного та загального голосування, на засіданні 27 жовтня постановила: створити при міському управлінні комітет по захисту громадської безпеки із представників міської та земської управ, ради робітничих, солдатських та селянських депутатів, військової організації та військової частини, соціалістичних партій та громадських організацій.

Комітет, до обрання президії на нараді 28 жовтня, доручив міській управі та повітовому комісару Тимчасового уряду вжити заходів щодо захисту громадської безпеки та спокою. Міська управа Олександрівська звернулася до населення міста з проханням підкорятись розпорядженням тільки міської управи та урядового комісара, а розпорядження від інших організацій та осіб вважати незаконними. Крім того, вона також сподівалась, що “населення допоможе їй з необхідним спокоєм провести виборчу кампанію до Установчих зборів, які зможуть вирішити всі проблеми та виразити волю народу”.

Більшовики Олександрівська, розуміючи, що без повстання і збройної боротьби захопити владу неможливо, формували на заводах збройні загони робітників, робили все для того, щоб залучити до повстання і солдатів місцевого гарнізону.

У листопаді і на початку грудня йшла невпинна і напружена боротьба між більшовиками, з одного боку, та меншовиками, есерами, національними силами і анархістами, з іншого.

Перші бої за встановлення радянської влади в Олександрівську розпочалися 12 грудня 1917 р. Бої точилися до 15 грудня. На цей час боротьба для більшовиків закінчилася поразкою. Однак вже 2 січня 1918 р. до міста прибули чотири ешелони балтійських моряків і робітників Петрограда і Москви з гарматами і кулеметами під загальним командуванням Богданова. Вони зайняли станцію Катерининську, взяли під

охорону залізничні мости. Владу в місті взяв в свої руки ревком, який повинен був керувати робітниками до перевиборів ради [40, 11 *января*].

Після проведених 20 січня перевиборів ради її головою став більшовик Т.М.Михелович. В заповненій ним анкеті делегата IV з'їзду рад наводиться партійний склад переобраної ради, в якій більшовики і співчуваючі їм нараховували 20 чоловік, стільки ж есери і меншовики – 10. Тобто абсолютної більшості і цього разу більшовики в раді не мали. А це означає, що вплив їх у місті був досить обмеженим [69, арк.74].

Динамічно розгорталися події і в Катеринославі. Отримавши інформацію про перемогу повстання в Петрограді, робітники Брянського, Трубопрокатного, Естампажного заводів, Нижньодніпровських вагонних майстерень та солдати 271 запасного піхотного полку вимагали від місцевої ради оголосити себе єдиною владою в місті і визнати РНК. Однак міська рада в цей час ще займала меншовицько-есерівську позицію, яка зводилася до передачі влади соціалістичній демократії. 27 жовтня 1917 р. через газету “Звезда” вимагав переходу влади до рад і Катеринославський комітет РСДРП(б).

На розширеній нараді Катеринославської ради робітничих і солдатських депутатів, що відбулася 27 жовтня 1917 р., в якій, крім депутатів, брали участь представники фабрично-заводських і полкових комітетів, а також місцевих соціалістичних партій, була прийнята резолюція, яка вітала жовтнєве збройне повстання в Петрограді і вимагала встановлення радянської влади в Катеринославі. Але водночас була прийнята поправка українських соціалістів про визнання влади створеного Центральною Радою Крайового комітету з охорони революції. На зборах був вибраний губернський військово-революційний комітет, більшість в якому отримали більшовики і есери, а пізніше – українські соціалістичні партії. 29 листопада 1917 р. вони перейменували ВРК в “Губерніальну Революційну Раду” і визнали владу ЦР.

У Катеринославі була сильна більшовицька організація, тут в середині грудня було до 3000 червоногвардійців, але і Центральна Рада мала тут до 3-х полків. Збройним повстанням в місті, яке почалося 27 грудня, керували більшовики Р.Аверін, Г.Багалій та А.Новіков. Організаційним центром повстання став Брянський завод. Радянська влада була встановлена в Катеринославі 29 грудня з допомогою прямого втручання петроградських та московських червоногвардійців під командуванням П.В.Єгорова.

За іншим сценарієм розвивалися події в Таврійській губернії. 27 жовтня губернський з'їзд селянських депутатів одностайно заявив: “Всяку спробу захопити владу на місцях в руки однієї організації з'їзд проголошує безглуздом продовженням дій більшовиків в Петрограді”.

Абсолютна більшість політичних, національних і демократичних організацій Таврійської губернії виступала за створення нового коаліційного уряду, а вирішення питання про державну владу передавала Установчим зборам [23, с.26].

Захоплення влади більшовиками в Петрограді призвело до політичної кризи в Таврійській губернії. Передбачаючи загрозу встановлення тут диктатури більшовиків і створення альянсу з українським та кримськотатарським національними рухами, місцеві помірковані соціалістичні партії консолідувались у питанні про владу і 20 листопада 1917 р. сформули крайовий багатопартійний уряд – Раду Народних представників, яку підтримала більшість населення Криму і Північної Таврії. Такого успіху не змогли досягти ліберально-демократичні і помірковані соціалістичні сили центральних регіонів Росії [23, с.33-37].

Проте свій успіх в політичній сфері помірковані соціалісти не змогли закріпити. Недосвідчена багатопартійна губернська влада не мала чіткого уявлення про вирішення національно-політичних та економічних проблем, не змогла контролювати складну соціально-політичну обстановку в регіоні.

Щодо питання про взаємовідносини Рад Північної Таврії з Центральною Радою, то у 3-му Універсалі йшлося про те, що Українській Народній Республіці належать землі

Таврії без Криму. Ради та більшість громадсько-політичних організацій Таврійської губернії не визнали цих вимог.

14 листопада виконком губерніяльної ради назвав проголошення УНР актом насильства над волею народу, а 15 листопада Кримський союз РСДРП(м) охарактеризував Універсал “несвоєчасним, недемократичним, загрозливим, як такий, що спричинив національні непорозуміння в рядах революційної демократії”, і передавав це питання на вирішення майбутніх Кримських Установчих зборів [23, с.33–34].

10 грудня Бердянська рада висловила протест проти підпорядкування Північної Таврії владі ЦР і погоджувалася з проведенням референдуму в Таврійській губернії з цього питання.

Меншовик Н.Кисленко рекомендував не визнавати Раду, вважаючи її шовіністичною і чорносотенною. Більшовик О.Єгоров розглядав політику Центральної Ради як політику анексії. Більшістю голосів було прийнято резолюцію більшовиків.

Проте позиція Бердянської ради не отримала підтримки у селян. Так, 3 грудня Новогригорівська рада селянських депутатів за пропозицією голови Чижа постановила “приєднатися до України”.

У ряді міст був підтриманий заклик Центральної Ради до створення національних військових формувань. Ще 28 листопада 1917 р. Дніпровський повітовий комісар с.-р. Д.С.Гогоберідзе отримав від Генерального Секретаря внутрішніх справ дозвіл на організацію вільного козацтва. Повітовий з’їзд, що проходив 1-4 грудня, “задля спасіння від більшовиків” погодився з Універсалом щодо формування козацьких загонів. 7 грудня почалася організація “Дніпровсько-запорізького полку” (3 батальйони). Командування ним було передано обраному комітетові у складі: командира Дніпровського гарнізону О.А.Шпехти – голова комітету і членів – Н.В.Юрченка, К.А.Гуцули, П.Карпенка, А.К.Перепелиці, В.А.Бутовича, Є.Є.Агарнієва. Перед полком було поставлене завдання підтримання громадського порядку, боротьби з анархією та злочинністю [37, 10 декабря].

17-18 грудня в Мелітополь з’їхалися 200 представників від 100 політичних партій, рад, місцевих самоуправлінь і національних організацій Північної Таврії. Представники більшовиків на з’їзд не прибули. Вирішувалось доленосне для материкових повітів питання про входження їх до складу УНР. Після тривалого обговорення було винесено 6 резолюцій. Із 108 депутатів, що виступили за участь у виборах, висловився 61 чоловік, 15 негативно поставились до виборів, аргументуючи свою позицію тим, що “через національне питання на Україні буде розпалюватися національний шовінізм”, 32 депутати не зайняли певної позиції. За підтримку виборів виступив навіть голова партії есерів Мелітопольського повіту К.Железняк. Результати голосування показали, що більшість делегатів з’їзду (158) підтримали ідею виборів до Установчих зборів України.

З’їзд надав також право організаціям і установам краю вступати в безпосередні зносини з Центральною Радою і Генеральним секретаріатом. Остаточне вирішити питання приєднання повинен був плебісцит. Телеграмою комісара з внутрішніх справ уряду УНР В.Винниченка губернський і повітовий комісари проголошувалися представниками Генерального секретаріату, ним призначалися і звільнялися з посади, а губернський комісар отримав пропозицію Центральної Ради іменуватися народним комісаром України по Таврійській губернії.

Більшовики в цей час вели наполегливу і цілеспрямовану боротьбу за посилення своїх позицій в радах. Єдиним районом губернії, де прихильники ліворадикальних поглядів не виявили себе, був, мабуть, Дніпровський повіт. Газета херсонських більшовиків писала, що Олешківська рада “не могла розвинути цікавої роботи у зв’язку з виключною малочисельністю в місті робочого елемента та солдатів...” Не досягши реальних успіхів у цьому напрямку, більшовики стали на шлях військового захоплення влади.

1 грудня під тиском більшовиків відбулися другі після жовтневих подій перевибори Бердянської ради. Дві третини складу (112 робітників і 42 солдати) тепер стали більшовиками, а праві соціал-революціонери, меншовики і бундівці опинилися в меншості. Рада твердо стала на шлях соціалістичної революції, але взяти владу в свої руки ще побоювалася. Через 10 днів рада проголосила себе владою в місті і назвала раду тимчасових представників “нічим іншим, як контрреволюційним комітетом спасіння від революції, або створеною Керенським Радою Російської Республіки в мініатюрі” [71, арк.29]. Проте, як засвідчував її голова меншовик Н.А.Кисленко, з цього “вийшов конфуз”: це завдання для ради було надто важким і її владу ніхто в місті не визнавав.

Протягом січня 1918 р. більшовики зміцнили свої позиції у виконкомі ради, яка вжила низку рішучих заходів із впровадження декретів РНК. Це викликало невдоволення правого крила соціалістичних партій, які виразили їй недовіру і вважали, що, застосовуючи терор, більшовицький виконком перевищив свої повноваження. Наприкінці січня фракції правого крила с-р. та с-д. уже не могли серйозно протистояти ліворадикальним настроям більшості ради. За підтримки чорноморського загону місцеві більшовики зуміли закріпити остаточно свої позиції в раді, вигнавши з неї опозицію. На початку 1918 р. вони заарештували керівників опозиційних партій, в тому числі голову ради робітничих і солдатських депутатів меншовика Н.А.Кисленка, а 14 березня віддали їх до суду революційного трибуналу. 30 грудня 1917 р. в Мелітополь увійшов один з підрозділів I Московського загону червоногвардійців під командуванням П.Є.Єгорова. За підтримки столичних бійців більшовики створили в місті ВРК на чолі з Н.І.Пахомовим. Але до влади вони змогли прийти лише 20-22 січня 1918 р. за допомогою севастопольських моряків (командир – анархіст Мокроусов), що їхали на Дон воювати проти Каледіна. Зміна влади пройшла без єдиного пострілу. 22 січня 1918 р. повітовий селянський з’їзд був поставлений перед фактом встановлення нової влади. Він об’єднав свою роботу з роботою повітового з’їзду рад робітничих і солдатських депутатів. На цьому об’єднаному з’їзді з проблем, що розглядалися, одностайно приймалися більшовицькі резолюції [11, с.59].

Аналогічна картина спостерігалася і в Дніпровському повіті. Приходу більшовиків до влади тут допомагала Херсонська рада, яка збільшовизувалася ще в грудні 1917 р. 7 січня 1918 р. загін херсонських червоногвардійців провів в Олешках мітинг і переконав присутніх там людей переобрати місцеву раду. 25-31 січня в Олешках працювала друга повітова конференція демократичних організацій, на яку прибуло 448 делегатів: 119 більшовиків, 84 ліві соціал-революціонери, 1 єврейський соціаліст, 87 безпартійних; тобто більшовицька фракція була в більшості на цьому форумі. Тут мав місце останній “ідейний бій” прихильників лівих і правих соціалістичних партій. На захист Установчих зборів виступили есери М.А.Богомолів, Мельников, Вітер, меншовик-інтернаціоналіст Беляйкін, які стверджували, що “більшовики не дали можливості працювати народним виборцям”, а більшовики переконували делегатів в тому, що Установчі збори “за своїм складом не відповідали волі народу” і тому були розігнані. На завершення полеміки були зачитані 57 наказів сільських сходок із ряду місць повіту, з них 26 резолюцій за роботу Установчих зборів, 2 – за радянський контроль над ними, 19 – за радянську владу, решта – з неясною пропозицією. З питання про владу було представлено 5 резолюцій, але пройшла тільки більшовицька: за радянську владу проголосувало 173, проти 63, утрималося 43 делегати. Так перемогли більшовики в Дніпровському повіті [17, с.57].

Ставши правлячою партією, більшовики почали ліквідовувати органи існуючої влади. 7 січня 1917 р. в селі Козачі Табори Дніпровського повіту вони примусили волосне земство скласти свої повноваження і обрати комітет для управління господарством із 15 чоловік. У січні перестали існувати Дніпровська повітова земська управа, потім Олешківська рада розпустила повітовий комісаріат, міліцію і мировий суд. Їх місця зайняли відповідно виконком ради, Червона гвардія і тимчасовий революційний

суд. До кінця березня всі земські самоуправління Північної Таврії були розігнані (окрім Генічеського). В той же час становище більшовицьких рад у цьому регіоні, як говорилося у пресі, залишалось досить “нестабільним” [48, 25 *февраля*; 38, 14 *апреля*].

Радикальні, непродумані дії більшовиків відмежували від себе частину населення і сприяли консолідації помірковано-соціалістичних сил. У середині лютого в Олешках в опозицію до лєнінцїв стали групи меншовиків і правих есерів, які об’єдналися під гаслами: “Боротьба за міжнародний демократичний мир”; “Негайне скликання соціалістичної мирної конференції”; “Закінчення громадянської війни”; “Створення демократичної влади”; “Закріплення землі за найбільш бідним селянством”; “Заборона більшовицьких репресій та адміністративного свавілля”; “Відновлення громадянських свобод”, “Вивільнення заарештованих соціалістів”; “Відновлення діяльності міського та земського самоуправління”; “Скликання Установчих зборів” і т.ін. [48, 25 *февраля*]

Отже, переломним моментом в політичному житті Півдня України стали події кінця жовтня – грудня 1917 р. Саме в цей час українізація краю отримала логічне завершення – тут встановлюється влада українських інституцій, підпорядкованих в своїх діях Центральній Раді. Проте це був досить складний і драматичний процес. Після падіння Тимчасового уряду політична боротьба загострилася до краю. Українці зіткнулися тут з серйозним опором зросійщених, а з часом і збільшовичених рад робітничих і солдатських депутатів, які бачили своє майбутнє у виконанні наказів Ради Народних Комісарів і встановленні в краї більшовицької диктатури.

Джерела та література

1. Большевистские организации Украины в период подготовки и проведения Великой Октябрьской социалистической революции (март – ноябрь 1917 г.): Сб. документов и материалов. – К., 1957.
2. Большевистские организации Украины в период установления и укрепления Советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.): Сб. документов и материалов. – К., 1962.
3. Борьба за Великий Октябрь на Николаевщине (февраль 1917 г. – март 1918 г.): Сб. документов и материалов. – Николаев, 1957.
4. Великая Октябрьская социалистическая революции и победа Советской власти на Украине: Хроника важнейших историко-партийных и революционных событий: В 2 ч. – К., 1982.
5. Великая Октябрьская социалистическая революции на Украине: Сб. документов и материалов: В 3 т. – К., 1957.
6. Гопнер С. Від березня 1917 – до березня 1918 рр. // У дні Жовтня. – К., 1987.
7. Жовтень на Запоріжжі. Збірка спогадів учасників боротьби за встановлення і утвердження Радянської влади на Запоріжжі. – Дніпропетровськ, 1969.
8. Марк А. Подготовка Октября в Николаеве // Летопись революции. – 1927. – №5.
9. Октябрь в Екатеринославе: Сб. документов и материалов. – Днепропетровск, 1957.
10. Переписка секретариата ЦК РСДРП(б) с местными партийными организациями: В 2 ч. – М., 1957.
11. Под знаменем Октября. Сборник документов и материалов. – Мелитополь, 1957.
12. Протоколи Одеської Ради робочих депутатів // Літопис революції. – 1931. – №1-2.
13. Процесс “Южного рабочего” в революционном трибунале // Стенографический отчет. – Одесса, 1918.
14. Равич-Черкасский М. Февраль – декабрь 1917 г. в Екатеринославе (Очерки) // Летопись революции. – 1922. – №1.
15. Терезанська Г. До історії Жовтня в Одесі // Літопис революції. – 1931. – №1-2.
16. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: В 2 т. – К., 1996. – Т. 1.
17. Ветров Р.И. Победа Октябрьской революции и банкротство меньшевиков на Украине. – Харьков, 1983.
18. Волин С. Меньшевики на Украине (1917-1921) / Под ред. Ю.Г.Фельтиненского. – Bengon, 1990.

-
19. Гамрецкий Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.И. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987.
 20. Гарчев П. Червона гвардія України в Жовтневій революції. – Харків, 1969.
 21. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918 рр. Утворення та боротьба за державу. – Львів, 1997.
 22. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1932.
 23. Королев В. Таврическая губерния в революциях 1917 года (Политические партии и власть). – Симферополь, 1993.
 24. Мельник С. Перемога Радянської влади на Півдні України (березень 1917 – березень 1918 рр.). – К., 1966.
 25. Октябрь на Николаевщине: Сб. статей. – Николаев, 1927.
 26. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної Революції на Україні: В 2 т. – К., 1967.
 27. Цвілюк С. Одеса революційна. Хроніка подій в період громадянської війни та іноземної інтервенції (1918-1920 рр.). – Одеса, 1972.
 28. Верстюк В. Українська революція: доба Центральної Ради // Історія України: нове бачення: У 2 т. / Під ред. В.А.Смоля. – К., 1995.
 29. Гамрецький Ю. До питання про встановлення влади Рад на місцях // У боротьбі за Жовтень: Зб. наукових праць. – К., 1981.
 30. Гарчев П. Другий з'їзд Румчероду // Боротьба за владу Рад в Україні. – К., 1977.
 31. Тригуб П. Боротьба більшовиків України за ізоляцію дрібнобуржуазних партій в Радах в період триумфального ходу Радянської влади (листопад 1917 – березень 1918) // Наукові праці з історії КПРС. – 1975. – Вип. 78.
 32. Александровская мысль. – 1917.
 33. Вестник одесского земства. – 1917.
 34. Вістник Секретаріата Херсонщини. – 1917.
 35. Голос пролетаря. – 1917.
 36. Дніпро (Херсон). – 1917.
 37. Жизнь народа (Олешки). – 1917.
 38. Земля и воля (Москва). – 1918.
 39. Земля и воля (Севастополь). – 1917.
 40. Земля и воля (Харьков). – 1918.
 41. Известия Александрійского уездного земства. – 1917.
 42. Известия Бердянського Совета. – 1917.
 43. Известия Екатеринославського Совета рабочих и солдатских депутатов. – 1917.
 44. Известия Елисаветградского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. – 1917.
 45. Известия Николаевского комитета спокойствия и безопасности. – 1917.
 46. Известия Николаевского Совета рабочих и военных депутатов. – 1917.
 47. Известия Одесского совета. – 1917.
 48. Народная жизнь. – 1918.
 49. Наша борьба – 1918.
 50. Одесские новости. – 1917.
 51. Пролетарская мысль. – 1917.
 52. Рідний курінь. – 1917.
 53. Робітнича газета. – 1917.
 54. Солдат и рабочий (Херсон). – 1917.
 55. Солдатская мысль. – 1918.
 56. Южный рабочий. – 1917.
 57. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.1115. – Оп.1. – Спр.46.
 58. Там же. – Спр.44.
 59. Там же. – Ф.3156. – Оп.1. – Спр.1.
 60. Там же. – Спр.156.
 61. Там же. – Спр.158.

-
62. Там же. – Оп.2. – Спр.37.
63. Там же. – Ф.4342. – Оп.1. – Спр.2.
64. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.17. – Оп.1. – Спр.18.
65. Державний архів Одеської області. – Ф.3829. – Оп.1. – Спр.14.
66. Там же. – Ф.Р-3829. – Оп.1. – Спр.86.
67. Там же. – Спр.87.
68. Державний архів Російської Федерації. – Ф.1235. – Оп.3. – Спр.25.
69. Там же. – Спр.27.
70. Там же. – Спр.28.
71. Там же. – Оп.2. – Спр.34.

SUMMARY

The revolutionary events in the South of Ukraine at the end of 1917 – beginning of 1918 in conditions of a significant aggravation of the socio-economic and national-political contradictions are considered. The political struggle during selective campaigns of 1917 is elucidated. Events which opened opportunities for wide layers of the population to build a democratic society are expounded.

Д.В. Архірейський

ОСТАННІЙ РЕЙД МАХНА

У науково-публіцистичній літературі намагання сказати “всю правду” про Нестора Махна та махновщину, можливо, і не в остаточній редакції, але з урахуванням нових факторів і оцінок, не припиняються фактично з того самого часу, коли гуляйпільські повстанці вперше заявили про себе як про вагому політичну силу, здатну впливати на ситуацію не тільки в межах Катеринославської губернії, але й усієї України. Отже, незважаючи на тривале навмисне замовчування проблеми, зараз маємо низку наукових праць, що претендують на більш-менш повне висвітлення пов'язаних з махновським рухом подій.

Разом з тим тема є далеко не вичерпаною, що підтверджує факт появи останнім часом низки нових як наукових, так і публіцистичних праць. Важливим стимулом для продовження дослідницької роботи в цьому напрямку повинна стати необхідність перегляду дотеперішніх інтерпретацій, адже кожний серйозний “махнолог” так чи інакше мусить долати міфотворчість попередньої традиції, як правило, надзвичайно заідеологізованої та сповненої загальних місць, якими часто-густо підмінюються наукові визначення.

З іншого боку, не останню роль у продовженні подальшого дослідження махновщини відіграє бажання заповнити численні пропуски у наших знаннях про дане історичне явище, уточнити та деталізувати пов'язані з ним факти, сформулювати і розглянути непорушені раніше питання тощо. Очевидно, що вирішення цих завдань передбачає подальший пошук нових історичних джерел. Перспективи такого пошуку доволі переконливі: як здається, обсяг досі незатребуваних дослідниками матеріалів з махновщини і українського повстанського руху доби громадянської війни в цілому, насамперед архівних, перевищує вже освоєну джерельну базу.

Пропонований нижче документ є бюлетенем секретно-інформаційного відділу РНК УСРР, складеним на підставі даних, одержаних у результаті проведеного червоними військовими розслідуванням. Дане джерело висвітлює обставини останніх днів і годин махновської епопеї, коли мізерні рештки ще недавно багаточисельної армії завершили свій останній рейд по Україні та, переправившись на чолі з самим Н.Махном через Дністер, що був тоді державним кордоном між Україною та Румунією, залишили терени батьківщини.